

РЕЦЕНЗІЇ

Дацків І.Б.

Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр.: Монографія. – Тернопіль: Астон, 2009. – 520 с.

На всіх етапах державного будівництва України (доба Центральної Ради, гетьманат П.Скоропадського, Директорія Української Народної Республіки, Західноукраїнська Народна Республіка), як і в наші часи незалежності, зовнішньополітичні відомства зі своєю дипломатичною службою були і є невід'ємним атрибутом держави та відігравали й відіграють визначну роль в її становленні й розвитку. Розбудовуючи у сучасних умовах апарат міжнародних взаємин, надто важливим уявляється залучення до цього державотворчого процесу оригінального досвіду створення зовнішньополітичної служби українських державних утворень 1917–1923 рр.

Україна у сфері міжнародної діяльності має певний власний досвід, набутий протягом періоду боротьби нашого народу за незалежність у 1917–1923 рр. Уроки тієї доби актуальні й нині, вони потребують неупередженого та уважного ставлення сучасників для розуміння витоків зовнішньої політики України, її традицій.

Саме тому актуальною є монографія кандидата історичних наук, доцента Тернопільського національного економічного університету І.Б.Дацківа «Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр.», в якій автор, спираючись на науковий доробок попередників, архівні документи, опубліковані матеріали та інші джерела, ставить за мету всебічно висвітлити дипломатичну діяльність українських урядів, спрямовану на захист національних інтересів.

У вступній частині автор обґрунтовує актуальність обраної теми, наукове і практичне значення, визначає його мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, хронологічні та географічні рамки, відображає наукову новизну і практичне значення отриманих результатів. Аналізуючи стан наукового розроблення теми, автор відзначає, що праці, які так чи інакше висвітлюють проблеми, пов'язані зі створенням і діяльністю дипломатичних представництв часів Української Центральної Ради, гетьманату П.Скоропадського, Директорії УНР та ЗУНР, а також узагалі питання зовнішньої політики цього періоду, можна розподілити на декілька груп: творчий доробок найактивніших учасників Української революції та її провідників; емігрантська література; дослідження радянських істориків; праці зарубіжних учених; студії сучасних українських науковців.

Відповідно до мети і завдань дослідження, автор добирав та аналізував джерельні матеріали. У монографії використано понад 60 фондів центральних державних архівів України у Києві та Львові, Російської Федерації, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського, Галузевого державного архіву Служби безпеки України тощо. До наукового обігу значна частина архівних матеріалів уводиться вперше. За походженням, формою і науковою цінністю друковані та архівні джерела поділяються на документи і матеріали центральних органів влади та управління (друковані, архівні); документи і матеріали українських дипломатичних представництв за кордоном (друковані, архівні); документи і матеріали особових фондів (друковані, архівні); матеріали періодичної преси; мемуари українських громадсько-політичних і державних діячів та дипломатів доби національно-визвольних змагань.

У розділі, який присвячено формуванню національної дипломатії в добу Центральної Ради (с.70–125), автор зазначає, що українська дипломатія ХХ ст. народилася 1917 р., у буремний час творення Української Народної Республіки. Тоді наша молода держава, перебуваючи, як і сьогодні, у центрі геополітичних трансформацій

Європейського континенту та виборюючи своє право на існування, вела активну дипломатичну діяльність, розвивала (практично з нуля) свою дипломатичну й консульську службу.

У згаданому розділі аналізується позиція Центральної Ради стосовно її ідеологічних та організаційних засад. Наголошується, що одним із головних напрямів діяльності стали заходи щодо встановлення перемир'я на фронтах і припинення Першої світової війни. Розглядається прийняття рішення про участь делегації УНР у брестських переговорах. Цілком слушно І.Б.Дацків наголошує, що в добу Центральної Ради закладалися основи української національної дипломатії, формувалися її перші інституції, тимчасові надзвичайні місії поступово перетворювалися на постійні дипломатичні представництва. За цей період опрацьовано численні законодавчі акти, якими практично керувалися дипломатичні служби Української Держави та УНР, визначено стратегічні напрями розбудови відомства та його складових, створено умови для розгортання масштабів міжнародної співпраці в інтересах України.

Вступ України на міжнародну арену розглядається у третьому розділі рецензованої праці (с.129–167), де автор відзначає активізацію зовнішньої політики Центральної Ради, і наголошує, що її зовнішньополітичне становище спонукало враховувати загрозу агресії з боку більшовицької Росії. Тож, незважаючи на певні симпатії до країн Антанти, Україна вдалася до налагодження контактів із Центральними державами, які ствердно відреагували на заклик до всіх воюючих сторін для остаточного довершення справи миру на міжнародному конгресі. Автор не оминув увагою той факт, що російська більшовицька делегація на чолі з Л.Троцьким намагалася запобігти участі представників України в Брест-Литовській конференції, але українські дипломати відстояли своє право і право власної країни виступити самостійним суб'єктом у Бресті, щоправда, за певного сприяння керівників дипломатичних місій Німеччини й Австро-Угорщини, зацікавлених у погіршенні міжнародного становища Росії й залученні незалежної України до взаємовигідного партнерства. У висновках до даного розділу І.Б.Дацків відзначає, що вітчизняні дипломати виявили великі здібності й уміння використовувати суперечності, які існували між більшовицькою Росією та Центральними державами, внутрішнє становище у Німеччині й Австро-Угорщині. Їх рішення та послідовна позиція базувалася, насамперед, на заявах голів делегацій Центральних держав і більшовицької Росії про права націй на самовизначення.

У четвертому розділі (с.170–211) автор книги висвітлює історичний акт укладення мирного договору між Україною та Центральними державами, підписаний у ніч на 9 лютого 1918 р. Це свідчило про визначний успіх української делегації, яка гідно представила новостворену державу, здійснила перший крок до її міжнародного визнання завдяки патріотизму, заповзятості і фаховості всього складу дипломатичної місії у Бресті, а надто її молодих представників.

І.Б.Дацків відзначає і той факт, що чільне місце на переговорах делегації УНР посіли територіальні питання. Головним завданням дипломатів Центральної Ради стало вирішення долі українських земель, які входили до складу Австро-Угорщини. Возз'єднання їх з УНР було метою Центральної Ради, як і включення до меж України Холмщини та інших територій, населених українцями, що перебували у складі колишньої Російської імперії й були зайняті іноземними військами.

У монографії наголошується, що у Бресті було підписано ще один документ («Тайний договір про Галичину та Буковину»), який було підписано між УНР та Австро-Угорщиною. Суть його зводилася до гарантій прав національних меншин поляків, євреїв, німців та інших в Україні, а також українців в Австрії. До 31 липня 1918 р. австрійський уряд зобов'язався створити з Галичини та Буковини окремий коронний край у межах Австрійської імперії.

У роботі І.Б.Дацківа розкриваються економічні аспекти Брестського договору щодо взаємного обміну надлишками продукції. На думку автора, це було одним

з основних положень Брестського миру, яке становило головний сенс для нових союзників України. Безперечно, економічний договір від 23 квітня 1918 р. – зазначає автор – не можна вважати рівноправним, проте він був вигідним не лише Центральним державам, але й самій Україні. Найважливішим досягненням нашої країни було збереження державної незалежності та вихід на міжнародну арену (с.211). Загалом, він сприяв державному будівництву й продовженню національно-визвольних змагань.

У п'ятому розділі рецензованої книги («Здобутки дипломатії гетьманату»; с.214–282) автор відзначає, що за правління П.Скоропадського й утвердження Української Держави започатковано новий етап в історії української дипломатії. І.Б.Дацків наголошує, що її головні орієнтири були традиційними й, власне, не відрізнялися від зовнішньополітичного курсу Центральної Ради – досягнення міжнародного визнання, встановлення і зміцнення дипломатичних, військово-політичних, економічних та культурних відносин із країнами Центрального блоку, нейтральними та новими, надто сусідніми, державними утвореннями, які виникли на теренах постімперської Росії (с.214). Дослідник відзначає, що гетьман П.Скоропадський, його уряд та зовнішньополітичне відомство, згідно з міжнародно-правовою практикою, підтвердили й визнали чинними успадковані від попереднього керівництва України угоди та зобов'язання.

Значне місце приділено автором висвітленню розвитку дипломатичних і військово-політичних зв'язків гетьманату П.Скоропадського із суміжними та іншими «окраїнними державами», які постали внаслідок розпаду Російської імперії (с.255–271). І.Б.Дацків відзначає, що зміцнення стосунків та дружніх взаємин України з молодими державами ґрунтувалися на спільності визвольної боротьби за незалежність проти більшовицької Росії, яка розгорнула процес «збирання земель» та відновлення імперії вже під проводом більшовицького режиму.

Спираючись на відповідні документи, дослідник робить висновок, що в діяльності уряду гетьманської держави на міжнародній арені було досягнуто найзначніших успіхів. Переконалим свідченням міжнародного визнання Української Держави П.Скоропадського став дипломатичний корпус, акредитований наприкінці 1918 р. Зокрема, тоді в Україні було представлено 25 країн.

У цілому варто відзначити правомірність висновку, що зовнішня політика гетьманату П.Скоропадського не була сталою. Якщо у загальному вигляді її можна спочатку оцінити як пронимецьку, то з часом зовнішньополітична орієнтація була піддана відповідній корекції.

З огляду зовнішньої політики та дипломатії Директорія УНР, можливо, опинилася у ще важчому становищі, ніж Центральна Рада та гетьманат П.Скоропадського. Це був період, коли пік визвольних змагань уже минув, а тиск на Україну з боку більшовицької Росії ставав дедалі сильнішим. Що ж стосується західних країн, то вони практично не надавали допомоги українській справі, оскільки в їх політиці місця для незалежної, суверенної української держави просто не було. У такій ситуації і мали діяти дипломати Директорії. Саме цим питанням присвячено шостий розділ монографії («Дипломатія Директорії в боротьбі за незалежність Української Народної Республіки»; с.286–378), в якому аналізуються відносини з державами Антанти на підґрунті спільної боротьби з Москвою. Висвітлено переговори представниками Франції в Одесі і Бірзулі взимку 1919 р., а також в Яссах, де перебували дипломати країн Антанти. Автор відзначає, що представники французького військового командування усвідомлювали перспективність військово-політичного союзу і знайшли порозуміння з делегаціями, але питання про визнання незалежності виносили на розгляд Паризької мирної конференції (с.293). Досить ґрунтовно описується структура і діяльність зовнішньополітичного відомства Директорії (с.307–333).

І.Б.Дацків відзначає, що орієнтація зовнішньої політики Директорії УНР на Антанту, яка, по суті, звелася до стосунків із Францією, не виправдала сподівань.

Серед основних причин такого становища слід відзначити політичний курс союзників, які не визнавали України як незалежної держави й головним своїм завданням ставили відновлення білої Росії та посилення Польщі. Проте серед країн Антанти не було одностайності. Франція і США прагнули перш за все відновити унітарну російську державу в дореволюційних межах та створити «Велику Польщу». Англія та Італія дотримувалися такої позиції з деякими застереженнями. Хоча ніхто з них не ставився до України вороже, однак ніхто й не вважав її суб'єктом міжнародного права.

У роботі автор слушно відзначає, що однією із серйозних прогалин у діяльності Директорії у сфері міжнародних відносин було те, що вона надмірно ідеологізувалася, міжпартійні незгоди й суперечки переносилися на зовнішньополітичний терен, а партійна належність (а не професіоналізм) ставала чи не головним критерієм добору кадрів.

У сьомому розділі, присвяченому зовнішній політиці Західноукраїнської Народної Республіки та діяльності її дипломатії (с.386–460), відзначено, що з перших днів розбудови держави президент Є.Петрушевич і Державний секретаріат мали вирішувати два головні зовнішньополітичні завдання: по-перше, забезпечити протидію полякам на міжнародній арені й довести світові, передусім державам-переможцям у Першій світовій війні, легітимність і правомірність своїх кроків, спрямованих на утворення західноукраїнської державності; по-друге, знайти допомогу в боротьбі проти Польщі (с.387).

Природним союзником ЗУНР була Наддніпрянська Україна й перші дипломатичні місії вже у листопаді 1918 р. (тобто, у перші дні існування республіки) було скеровано саме до Києва. У розділі досліджується надана галичанам допомога (щоправда, досить обмежена у зв'язку з війною УНР із Росією) та її результати. Певну дипломатичну допомогу надала місія УНР до Паризької мирної конференції, яка на першому етапі об'єдналася з делегацією В.Панейка і вела узгоджену лінію. Делегації ЗУНР та УНР сприяли поширенню міжнародної підтримки України, боронили права та інтереси української держави в міжнародних стосунках, попри те, що українським дипломатам довелося працювати в дуже складних умовах – більшість інформації про Україну Захід отримував із ворожих українській державності джерел. Проте ставка Антанти на сильну Польщу як противагу більшовицькій Росії і Німеччині позбавила дипломатів ЗУНР сподівань на якісь домовленості у Парижі. Утім, вони активно і цілеспрямовано діяли на переговорах у рамках конференції та з главами провідних держав світу, у результаті було створено комісії зі східногалицької проблеми, а в Галичину надсилалися спеціальні місії. Уперше аналізується дипломатична допомога галичанам із боку української заокеанської діаспори. Автор зазначає, що уряд ЗУНР в екзилі сконцентрував свої зусилля на дипломатичній сфері. Є.Петрушевич звертався до країн Антанти з нотами та меморіалами у справі Галичини, повідомляв про насильства польської окупаційної влади над українським населенням у краї. 23 лютого 1921 р. рада Ліги Націй визнала, що Східна Галичина перебуває поза кордоном Польщі, тому на неї не можуть поширюватись постанови мирного договору про права національних меншин, питання правового становища Галичини повинна була вирішити Рада амбасадорів. Міжнародна ситуація зумовила ухвалення нею 14 березня 1923 р. рішення про приєднання Галичини до Польщі при забезпеченні для краю автономії. Відтак уряд ЗУНР в екзилі саморозпустився.

Автор робить висновки, що всі незалежні українські уряди періоду боротьби нашого народу за незалежність 1917–1923 рр. приділяли значну увагу міжнародним відносинам, прагнули добитися міжнародного визнання країни. Дипломатична діяльність стала важливою складовою процесу державного будівництва. Десятки і сотні талановитих вітчизняних дипломатів наполегливо працювали за кордоном. Характерною особливістю розбудови і розвитку дипломатії всіх державних формувань України була складна геополітична ситуація, коли наша країна стала об'єктом

прагматичного інтересу з боку Росії, Німеччини, Австро-Угорщини й змушена була скеровувати зовнішньополітичну діяльність винятково на захист своєї незалежності.

Загалом позитивно оцінюючи рецензовану монографію, хотілося б висловити деякі зауваження. У першому розділі доцільно було більш критично проаналізувати історіографію з даної проблематики. Так, на нашу думку, недостатньо повно висвітлене ставлення іноземних дипломатів до «галицького питання» на міжнародній конференції в Генуї, міжнародному конгресі прихильників Ліги Націй у Празі та конгресі миру в Лондоні. Безумовно, цінним додатком до монографії став би іменний та географічний покажчик.

Таким чином, слід визнати, що монографія І.Б.Дацківа «Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр.» написана на високому науковому рівні. Вона, безумовно, стане надійною підмогою для науковців, студентів, усіх, хто цікавиться історією української дипломатії. Це ґрунтовне дослідження є вагомим внеском у розвиток сучасної наукової концепції історії України. При цьому вона не ставить крапку в осмисленні проблеми, а, радше, окреслює нові горизонти наукових пошуків та дає імпульс для подальшої розробки проблеми.

О.П.Реєнт (Київ)

Адамович С.В.

Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України. – Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2009. – 884 с.

Боротьбу українців протягом століть за право створення власної держави супроводжувало звернення до феномена соборності. Адже саме соборність, як один із базових концептів національної державності, включає і нерозривно поєднує у своєму змісті як єдність українського суспільства на основі історико-культурних та національно-духовних цінностей, так і консолідацію громадян на ґрунті свободи, демократії й дотримання прав людини.

Незважаючи на те, що незалежна Україна торує свій державницький шлях уже 19 років, досі поза увагою залишалося комплексне дослідження регіонального розвитку в умовах становлення і розвитку української державності і пов'язаних із цим перспектив соборності України. Цю прогалину спробував заповнити кандидат історичних наук, доцент Прикарпатського національного університету С.В.Адамович, який протягом останніх років вивчає проблему соборності у суспільно-політичному житті нашої держави.

Монографічне дослідження івано-франківського історика доповнює невелику на сьогодні підбірку студій із проблем історичної регіоналістики, зокрема в її, сказати б, соборницькому компоненті. Логіка книжки закономірно вписується у сучасну науково-методологічну парадигму історичної регіоналістики, розроблену членом-кореспондентом НАН України, заступником директора Інституту історії України НАНУ, доктором історичних наук, професором О.Реєнтом та провідним науковим співробітником відділу регіональних проблем історії України Інституту історії України НАНУ, доктором історичних наук Я.Верменич.

Актуальність рецензованої праці С.В.Адамовича вагома ще й тому, що вже від рубежу XIX–XX ст. візія соборної України культивувалася провідниками обох гілок українства. Відтак ідея майбутньої єдиної держави ґрунтувалася на підвалинах етнічної та мовної спільності українців підросійської і півавстрійської України. А що соборницькі ідеї виходили з Галичини і в їх основі лежали пошук союзників у протистоянні з польською елітою та галицьке месіанство стосовно Наддніпрянщини, то ідея соборної України була досить раціональною і реалістичною. До того ж, вона логічно вписувалася в геополітичну орбіту початку XX ст.: Російська імперія, яка найбільше заперечувала ідею української соборності, не могла реально протиставити